

The background is a collage of various bookplate illustrations. It includes a winged lion standing on books, a profile of a man with a mustache and a book, a portrait of a man with a beard and a book, and a circular emblem with a figure. Text elements like '2019', 'EX LIBRIS', and 'В.СМУС.76Р.' are also visible.

Юлія Каменецька

**УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСЛІБРИС
КІНЦЯ 1980х - 2010х:
ТРАДИЦІЇ
ТРАНСФОРМАЦІЯ
НОВІТНІ ЗДОБУТКИ**

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮЛІЯ КАМЕНЕЦЬКА

**УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСЛІБРИС
1980–2010 рр.:
ТРАДИЦІЇ, ТРАНСФОРМАЦІЯ,
НОВІТНІ ЗДОБУТКИ**

Монографія

Київ
2024

УДК 097(=161.2)"1980/2010"(02)
К18

Рецензенти: *П. В. Нестеренко*, канд. мистецтвознавства, доц.
С. В. Прищенко, д-р наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 6 від 15.05.2024)

Каменецька Ю. В.
К18 Український екслібрис 1980–2010 рр.: традиції, трансформація, новітні здобутки : монографія. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 242 с. : 182 іл.

ISBN 978-617-02-0399-1

Присвячено вивченню українського екслібриса кінця 1980–2010 рр., його традиціям, часовим трансформаціям і новітнім здобуткам у системі вивчення історії сучасної книжкової графіки та графічного мистецтва.

Досліджено історичні джерела, мистецтвознавчу і бібліофільську літературу, каталоги всеукраїнських і зарубіжних виставок, у яких брали участь українські художники. Схарактеризовано ситуацію щодо вивчення вітчизняного екслібриса доби незалежної України. Простежено еволюцію українського екслібриса 1980–2010 рр. у контексті становлення форм світового книжкового знака на прикладі творчості видатних митців графічного напрямку. Висвітлено трансформацію художньо-технічних і жанрових тенденцій становлення українського екслібриса на зламі XX–XXI ст. Схарактеризовано розмаїття та особливості графічних технік виконання українського екслібриса.

УДК 097(=161.2)"1980/2010"(02)

© Ю. В. Каменецька, 2024

© Ю. В. Каменецька, дизайн обкладинки, 2024

© Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024

ISBN 978-617-02-0399-1

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ	9
1.1. Мистецтво екслібриса як предмет наукового вивчення	9
1.2. Добровільне товариство книголюбів України та його роль в популяризації екслібриса	14
1.3. Виставка “Екслібриси-переможці” як своєрідний підсумок досягнень українських екслібрисистів 1980-х — початку 1990-х років	23
1.4. Джерельна база доби незалежної України, її роль у дослідженні сучасного екслібриса	32
Розділ 2. ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЕКСЛІБРИС-КЛУБУ — ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ СУЧАСНОГО ЕКСЛІБРИСА	54
2.1. Поява на міжнародній арені Українського екслібрис-клубу та його виставкова діяльність	54
2.2. Огляд публікацій П. Нестеренка з історії українського екслібриса	73
2.3. Тематична спрямованість та стилістичні особливості сучасного екслібриса. Еволюція графічних концепцій	80
2.4. Мистецькі родини та їхні досягнення в галузі екслібриса	111
2.5. Київські виставки-конкурси 2010-х років, у яких брали участь українські митці екслібриса	118

Розділ 3. УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСЛІБРИС НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ. ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКСЛІБРИСА	125
3.1. Український екслібрис як вираз національного духу на міжнародних конгресах екслібрисистів	125
3.2. Європейські зібрання екслібриса у світі: Бельгія, Данія та ін.	137
Висновки	149
Список використаних джерел	152
Додатки.....	165
<i>Додаток 1.</i> Скорочення — графічні техніки.....	165
<i>Додаток 2.</i> Митці сучасного українського екслібриса.....	167
<i>Додаток 3.</i> Список конгресів екслібриса, які організувала FISAE	170
<i>Додаток 4.</i> Ілюстрації.....	172

ВСТУП

Українська книга як складова національної культури здавна мала власницькі записи, а згодом — художні книжкові знаки, що позначалися латинським словом *ex libris*. Символічна образність українського екслібриса виражається через самобутність художньої мови національного мистецтва й уособлює риси, відмінні від інших художніх систем жанру. Втім суто українські надбання в галузі книжкового знака тривалий час були вилучені з національного набутку й розвивалися в культурному просторі росії та Польщі. Із розбудовою Української держави стало можливим об'єктивне і всебічне дослідження екслібриса. Водночас потребує відтворення цілісна картина розвитку українського екслібриса, детермінованого динамікою становлення мистецтва малої графіки на сучасному етапі.

Констатуючи інтерес науковців до вивчення сучасного вітчизняного екслібриса, доречно зазначити, що кількість наукових праць (за винятком фахівця з екслібриса П. Нестеренка), присвячених цьому жанру, загалом є незначною.

Предметом численних мистецтвознавчих досліджень у галузі графічного мистецтва ставав екслібрис окремих міст і регіонів, бібліотечних зібрань, певних колекціонерів і художників. Проте, акцентуючи увагу на власниках екслібрисів, дослідники оминали питання типології, художньо-стильових особливостей екслібриса, специфіки його художнього вирішення, місця і ролі в українському мистецтві.

Дослідження українського екслібриса, починаючи з 90-х років ХХ ст., рідко стосувалися виставок, організованих спочатку ДТЛК України (Добровільним товариством любителів книги України), а потім і УЕК (Українським екслібрис-клу-

бом) як всеукраїнських, так і міжнародних, що спричинило дефіцит інформації про розвиток українського книжкового знака в межах європейського та світового простору.

Тема дослідження є актуальною з огляду на те, що такий жанр графіки, як екслібрис, є невід'ємною складовою світового сучасного мистецтва. Зважаючи на те, як цей жанр розвинувся останніми роками, можемо визнати не лише його новітні досягнення, а й майбутні перспективи. Розвиток і популяризація сучасного українського книжкового знака вперше досліджується у цій праці. При ознайомленні з матеріалами, які стали її основою (альбоми та каталоги виставок, численні наукові праці та публікації), було висвітлено факт новизни знайдених матеріалів, що зумовило подальше її вивчення.

Отже, у праці розглядаються особливості розвитку українського екслібриса кінця 1980-х років і до сьогодення за активної участі Добровільного товариства любителів книги України та Українського екслібрис-клубу; вивчення його художньо-стильових особливостей, висвітлення палітри використання графічних технік у процесі творення та участі вітчизняного книжкового знака на міжнародних виставках-конкурсах і конгресах.

У процесі дослідження українського екслібриса 1980–2010 рр., його традицій, трансформацій та новітніх здобутків було окреслено такі завдання:

- шляхом аналізу історичних джерел, мистецтвознавчої, бібліофільської літератури, каталогів всеукраїнських і зарубіжних виставок, учасниками яких були українські художники, схарактеризувати стан вивчення вітчизняного екслібриса доби незалежної України, починаючи з кінця 1980–2010 рр., та визначити методологічні засади дослідження;
- проаналізувати еволюцію українського екслібриса 1980–2010 рр. у контексті становлення форм світового книжкового знака;

- висвітлити трансформацію художньо-технічних і жанрових тенденцій становлення українського екслібриса на зламі XX–XXI ст.;
- схарактеризувати розмаїття графічних технік виконання українського екслібриса 1980–2010 рр., визначити їх виражальні особливості.

Для осмислення українського екслібриса кінця 1980–2010 рр., його традицій, трансформацій та новітніх здобутків було обрано комплексний методологічний підхід. Зазначено методи наукового пізнання, які уможливили ґрунтовне дослідження цієї проблематики, а саме:

- на основі *історико-мистецтвознавчого методу* розкрито вагомий вплив мистецького процесу 60-х років XX ст. на подальший розвиток графіки на сучасному етапі;
- *компаративний метод* забезпечив отримання узагальнених результатів порівняльно-історичного аналізу українського та європейського екслібриса, їх часових видозмін та жанрових відмінностей;
- *соціокультурний метод* сприяв окресленню етапів розвитку мистецтва книжкового знака у суспільстві, його популяризації та позиціям разом з іншими видами книжкової графіки;
- *метод стилістичного аналізу* сприяв усвідомленню композиційної, жанрової та символічної складової екслібрисів як об'єктів графічного мистецтва, а також виявленню нових художніх напрямів і стилів.

Слід зазначити, що основу джерельної бази складають: колекція екслібрисів, надана Українським екслібрис-клубом (президент — П. Нестеренко), приватні колекції художників-екслібрисистів і мистецтвознавців, зокрема збірка екслібрисів українських і закордонних графіків, завідувача кафедри графіки НАОМА В. Перевальського, каталоги та альбоми всеукраїнських і зарубіжних виставок, наукові праці та науково-популярні видання, а також електронні бази та особиста колекція екслібрисів авторки цієї книги. Окрему частину

матеріалів дослідження становлять таблиці й оригінали робіт інших авторів та колекціонерів.

Уперше комплексно досліджено стан розвитку сучасного українського книжкового знака на етапі становлення незалежної Української держави, висвітлено момент розвитку екслібриса на тлі європейського виставкового процесу та його позиції в Україні: трансформації жанрової, технічної тощо.

У монографії окреслено головні тенденції та технічні особливості українського екслібриса кінця 1980–2010 рр. Усі викладені матеріали й висновки є результатом одноосібного дослідження.

Розділ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Мистецтво екслібриса як предмет наукового вивчення

Екслібрис (від лат. *ex libris* — з книг) — книжковий знак, своєрідна візитна картка власника бібліотеки чи книжок її певного розділу. Для історії мистецтва екслібрис — це частина графічного мистецтва оформлення й ілюстрації книги. Багато митців, які працюють з книгою, приділяють увагу й створенню книжкового знака. Цінність екслібриса полягає в тому, що часто тематика, яка відображена в ньому на замовлення власника бібліотеки, є ознакою епохи. Це дає зрозуміти тенденції того періоду в історії, коли власницький знак був створений. Окрім цього, екслібрис — це графічна мініатюра, що також дає змогу схарактеризувати майстерність митця та рівень його підготовки у роботі з тією чи іншою графічною технікою. Більшість екслібрисів існують у вигляді відтиску печатки (штемпелю) або вклеєного в книгу невеличкого паперового ярлика чи етикетки. Вони вказують на приналежність книги тій чи іншій особі або інституції, зокрема при реконструкції книжкових зібрань, розпорошених у різних книгосховищах, визначити етапи розвитку приватних книгозбірень, простежити хронологію їх поповнення та бібліофільські зацікавлення власника бібліотеки, зміну його особистих смаків та їх еволюцію.

Практика фіксування у книгах, рукописах, інших документах записів про їх належність певній особі, купівлю чи отри-

мання в дарунок відома ще з сивої давнини і була викликана рідкістю, а отже, і значною цінністю тогочасних раритетів. Такі записи стали першою формою книжкових власницьких знаків. Вони виконували інформаційну, охоронну, а з часів Середньовіччя й декоративну, естетичну функцію.

Попередниками екслібрисів (протоекслібрисами) були відтиски печаток з піктографічними написами власників глиняних табличок у стародавній державі Межиріччя — Аккаді (2260–2210 рр. до н. е.), єгипетського фараона Аменофіса III (1410–1375 рр. до н. е.), ассірійського царя Ашшурбаніпала (669–633 рр. до н. е.), бібліотека якого в Ніневії наховувала 50 тис. глиняних табличок та ін. В Україні одним з перших вважається протоекслібрис у вигляді власницького герба, що прикрашав рукописний Київський Псалтир 1397 р. [101, 38].

В епоху Середньовіччя стало традицією власницькі написи на книгах починати словами: *Ex libris*. Далі зазначалися ім'я та прізвище власника книги на латині або назва монастиря, бібліотеки тощо.

Широкого розповсюдження екслібриси набули з другої половини XV ст., коли мистецтво гравюри досягло високого рівня й почало розвиватися книгодрукування. За стилем оформлення розрізняють гербові, вензельні (переплетені ініціали, часто у він'єтці), сюжетні та шрифтові екслібриси (своєрідний ярлик із друкованим чи рукописним іменем власника, що інколи поєднується з девізом).

Одними з перших екслібриси створювали німецькі художники А. Дюрер, Л. Кранах Старший, Г. Гольбейн та ін.

Книжкові знаки, відтиснені у вигляді ініціалів, надписів, малюнків на зовнішньому боці оправи, зокрема на пергаментних і шкіряних оправах французьких та італійських книг XVI–XVII ст., отримали назву суперекслібрисів. В Україні одними з перших суперекслібрисів стали відбитки міського герба на палітурках актових книг магістрату міста Львова (середина XVI ст.) [101, 42].